

„A kultúra és az értékek kapcsolata a gazdasági versenyképességgel”

PD105354

Kutatási záró beszámoló

Készítette: Ságvári Bence

A kutatásról

A kutatás arra az alapvető kérdésre volt, hogy a társadalmi kultúra, mint az emberi viselkedést szabályozó értékek, normák és attitűdök együttese, illetve ezek nyelvi reprezentációja miként befolyásolják az egyéni viselkedést, ezáltal pedig közvetve/közvetlenül egy gazdasági rendszer teljesítményét.

A kutatás szorosan kapcsolódott az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájában 2011-ben megvédett doktori disszertációhoz, a projekt célja ennek a kutatási témának a folytatása volt.

Az elvégzett munka során feldolgoztam a téma (elsősorban) nemzetközi irodalmát, és elkészítettem a magyar nyelvű források annotált bibliográfiáját. Az European Social Survey (ESS) adatbázisait felhasználva több, a kutatás fő kérdéséhez kapcsolódó empirikus elemzést végeztem el, illetve saját adatfelvétel segítségével vizsgáltam az élet metaforikus konceptualizációját a magyar fiatal és felnőtt lakosság körében.

Bizonyos részműveken a projekt során Messing Verával, Benczes Rékával és Simon Dáviddal dolgoztam együtt. Ezen kívül Nagy Bálint egyetemi hallgató a külföldi kutatási adatbázisok összegyűjtésében és rendszerezésében segített. A projekt során eddig négy folyóirat publikáció készült el, illetve van megjelenés alatt. Ezekon kívül elkészült annak a könyvnek a kézírata, amely a téma elméleti megközelítéseit, a korábbi kutatások tanulságait, illetve a saját empirikus kutatásom eredményeit mutatja be. Az elmúlt 4 év során számos magyar és nemzetközi konferencián mutattam be az eredményeket. A kutatás hivatalos lezárását követően a téma vizsgálatát mindenképpen folytatni szeretném, az elkészült könyv kéziratának megjelentetése mellett még további publikációkat tervezek.

A kutatás során elkészült publikációk és egyéb anyagok egyben (.zip formátumban) letölthetők az alábbi linkről.

<https://www.dropbox.com/s/sd5lkt41r1dxg2r/PD105354.zip?dl=0>

Változások az eredeti kutatási tervhez képest

A kutatás az eredetileg tervezett 2 év helyett 3 évig tartott. A projekt lebonyolítása hivatalosan a 2014/15-ös tanévben szünetelt, mivel ebben az időszakban egy Fulbright ösztöndíj keretében egy éven át az Indiana University vendégoktatója voltam Bloomingtonban.

Ez az ösztöndíj ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy (1) hozzáférhessek olyan forrásokhoz amelyek Magyarországon nem voltak elérhetők; (2) a kutatásom eredményeivel a kurzusaim amerikai hallgatóit is megismertethessem; (3) továbbá több olyan külföldi előadást és workshopot is megtarthatok, amelyeket eredetileg nem terveztem.

A 2012-ben beadott pályázatomban része volt egy diskurzuselemzés, amelynek keretében az eredeti terveim szerint az elmúlt évtizedek témán szempontjából fontos „értelmiségi diskurzusait” kívántam elemezni. A magyar nyelvű források összegyűjtése és rendszerezése (amely a munka egyik önálló szakasza volt) azonban arról győzött meg, hogy ennek újdonságtartalma, illetve tudományos hozzáadott értéke nem meggyőző, így ezt végül nem a tervezett formában valósítottam meg. Időközben az Indiana University-n a 2014/2015-ös tanévben szintén ott tanító Benczes Réka nyelvész viszont megismertette velem a kognitív nyelvészetben alkalmazott metaforakutatás elméleti megközelítéseit. A tervezett kutatás költségvetésében eredetileg nem szerepelt önálló adatfelvétel, azonban a rendelkezésre álló források végül erre lehetőséget biztosítottak. Ennek eredményeként így elkezdhettem egy olyan (rész)kutatást, amely az értékek metafora-alapú feltérképezésének új interdiszciplináris iránya lehet. Az eredeti kutatási tervhez képest tehát ezt a változtatást hajtottam végre.

A kutatás legfontosabb eredményei

A kutatás eredményeit az alábbi 5 nagyobb kérdés/téma köré csoportosítva mutatom be.

- Milyen elméleti és empirikus kutatási hagyományai vannak az értékek és a gazdaság fejlődés közötti összefüggések kutatásának? Milyen konkrét eredmények támasztják alá a különböző oksági irányokat?
- Milyen változások következtek be a társadalmi bizalom európai mintázataiban az elmúlt évtizedben? Van-e a 2008-tól kezdődő gazdasági válságnak mérhető hatása a társadalmi bizalom szintjére?
- Milyen kapcsolat van a társadalom bezárkózó értékei és attitűdjei, illetve a gazdasági folyamatok között? Milyen objektív és szubjektív tényezők határozzák meg az elutasító attitűdöket?
- A nagy nemzetközi összehasonlító kutatások adatainak validitásában – „vakon” bízva az adatfelvételeket végző szervezetek munkájában – sokszor evidenciaként kezeljük. Milyen akaratlan torzítások befolyásolhatják a válaszadók percepcióját, milyen módon csúszhat el az elméletben azonos

jelentést tartalommal bíró fogalmak interpretációja országonként és társadalmi csoportonként?

- Bizonyos értékekre a nyelv sajátosságai is hatással lehetnek. Az étellel kapcsolatos metaforák, azaz egy fogalom konceptualizálásának verbalizációja nyelvi közösségek értékorientációiba is betekintést adhat. Ebből kiindulva mi jellemző a magyar fiatalok étellel kapcsolatos gondolataira, és ezek milyen trendszerű hatásokra utalhatnak?

A gazdasági fejlődés és társadalmi kultúra kapcsolata

A hosszú távú gazdasági fejlődés, illetve stagnálás és visszaesés háttérében meghúzódó okok nyilvánvalóan nagyon összetettek, és egy-egy tényező kiemelése szükségképpen kockázatokat rejt magában. Arra is evidenciaként kell tekintenünk, hogy egyszerre minden szempontot nem lehet vizsgálni, így koronként, tudományáganként, elméleti iskolák és ideológiai meggyőződések szerint változik, hogy ki mit tekint elsődlegesnek. Kutatásomban a lehetséges magyarázatok közül egyre, a kultúra és az értékek szerepére fókuszáltam, a gazdasági teljesítményhez való kapcsolódást pedig részben közvetlen (pl. a társadalmi bizalom és az egy főre jutó GDP kapcsolata), vagy pedig közvetett (pl. hogyan befolyásolhatja egy gazdasági rendszer működését a mássággal szembeni nyitottság és befogadás, vagy közelebb juthatunk-e a kognitív nyelvi sémák elemzésével a gazdasági viselkedést [is] meghatározó értékekhez) hatásokon keresztül vizsgáltam.

A gazdaság és kultúra kapcsolatának elemzésekor az első és legfontosabb kérdés annak eldöntése, hogy milyen ok-okozati viszonyrendszert feltételezünk a két fogalom között. Ez leginkább az ideológiai meghatározottságtól, a térbeli és időbeli relevanciától, illetve az empirikus bizonyítás lehetőségétől függ. Kellőképpen sematikus módon, egy képzeletbeli 2x2-es mátrixba rendezve a „feladvány” lehetséges elméleti megoldásait, az alábbi négy válaszlehetőséget különíthetjük el.

1. A neoklasszikus közgazdaságtan felfogása szerint a kultúra, a társadalom nem gazdasági jellegű mechanizmusai, az emberi viszonyok, az egyének sajátos különbségei és értékpreferenciái nem számítanak a gazdasági cselekvés kialakításában. Az egyének racionálisan, minden megszerezhető információ birtokában, érzelemmentesen döntenek. Ebben a felfogásban tehát gazdaság és kultúra egymástól függetlenek, a gazdaság működésének elemzéséhez nem szükséges a kultúra szempontjainak beemelése.

2. A gazdasági determinizmus elméleti megközelítése szerint a gazdaság struktúrájában bekövetkező változások hatnak a társadalom szerkezetére és kultúrájára, arra, hogy az emberek milyen szokások, értékek, normák, hiedelmek mentén éljék az életüket. Ebben a felfogásban a kultúra, az értékek nem az okot, hanem az okozatot jelentik.

3. Ezzel ellentétes ok-okozati kiindulópont, avagy a kulturális determinizmus megközelítésmódja egy sajátos értékrendben (szellemiségben) vélte felfedezni a kapitalizmus kialakulásának döntő tényezőjét: nem arról van szó természetesen, hogy a modernizációhoz elegendő csupán a „másként gondolkodók” kritikus tömege; számtalan egyéb – nem társadalmi – strukturális feltétel is szükségeltetik (földrajzi adottságok, tőke, technológia), azonban e modellben a

kultúra, az értékek megváltozása nem következmény, hanem a kiváltó okok egyike.

4. A gazdasági fejlődés és a kultúra kapcsolatának empirikus vizsgálati lehetőségeinek megsokszorozódásával és a nemzetközi összehasonlító kutatások megjelenésével vált erőteljessé a kölcsönös befolyásolást képviselő irányzat. Alapvető állítása az, hogy a modernizációs folyamat gazdasági, kulturális (és politikai) változásai viszonylag jól előrejelezhető, koherens mintázatok alapján együttjárnak. Ebben a megközelítésben az ok és az okozat nehezen szétválasztható, pontosabban fogalmazva folyamatos a szerepcseré gazdaság és kultúra között. Az alapvetően azonos makrotrendeket követő fejlődési pályára való belépés a társadalmakban azonos modellt követő strukturális változásokat és értékrendbeli átrendeződést eredményeznek. Mindeközben azonban korántsem feledkezhetünk el a történeti-kulturális hagyományok szerepéről, az értékváltozások útfüggő jellegétől. Ennek következtében ugyan beszélhetünk bizonyos fokú homogenizálódásról, azonban a társadalmi környezet, a mentalitásbeli hagyományok, illetve ezek leképeződése az intézmények működésében, továbbá az elitek gazdasági és politikai viselkedésében ezeket a lineáris fejlődési pályákat nagymértékben képesek eltéríteni.

Kutatásomban a negyedik megközelítésmódot tekintetem mérvadónak, elfogadva a gazdaság és a kultúra közötti, folyamatos kölcsönhatásokon keresztül működő viszonyt. Ez egyszerre könnyebb és nehezebb út, hiszen ugyan ezáltal elkerülhetővé váltak a túlzottan normatív és ideológia által vezérelt gondolkodás csapdahelyzetei, ugyanakkor ez a felfogás kétségtelenül megnehezítette a túlságosan is összetett jelenségek interpretálását, a folyamatok előrejelezhetőségét, illetve az azzal kapcsolatos gondolatokat, ajánlásokat, hogy milyen gyakorlati lépések következhetnek a kutatási eredményekből.

Ebben a beszámolóban nincs lehetőségem ezt a témát bővebben bemutatni, azonban az elkészült könyv 2. és 3. fejezetében részletesen áttekintettem ezeknek a megközelítéseknek a legfontosabb elméleti sarokpontjait, illetve azokat az empirikus kutatási eredményeket, amelyek kijelölik a különböző diskurzusok kereteit.

Szintén ehhez a kutatási kérdéshez kapcsolódóan elkészítettem az 1972 és 2016 között megjelent értékekkel kapcsolatos magyar nyelvű irodalmak részletes bibliográfiáját is.

A bizalom szerepe a gazdasági fejlődésben – legfontosabb eredmények

A könyvben részletesen foglalkoztam a bizalom, ezen belül is elsősorban a társadalmi bizalom kérdésével. A bizalommal kapcsolatos kutatások egyik fő iránya elsősorban arra keresi a választ, hogy a gazdasági teljesítmény, illetve fejlődés háttérében milyen kulturális hatóerők állnak. A valóságot leegyszerűsítve, és elsősorban modell-alapon gondolkodva, a bizalom két alapvető forrásból táplálkozik. (Nannestad, Svendsen, Dinesen, & Sønderskov, 2013) Az egyik megközelítés szerint a bizalom mértéke kulturálisan meghatározott, azaz egy-egy közösség (társadalom) alapvető normáiban és értékeiben kell keresnünk annak forrását. Ha elfogadjuk ezt az állítást, akkor ebből az is következik, hogy nagyobb fokú állandóságot mutat, átörökítése, újratermelődése leginkább a gyerek- és fiatal felnőttkori szocializáció folyamatán keresztül megy végbe.

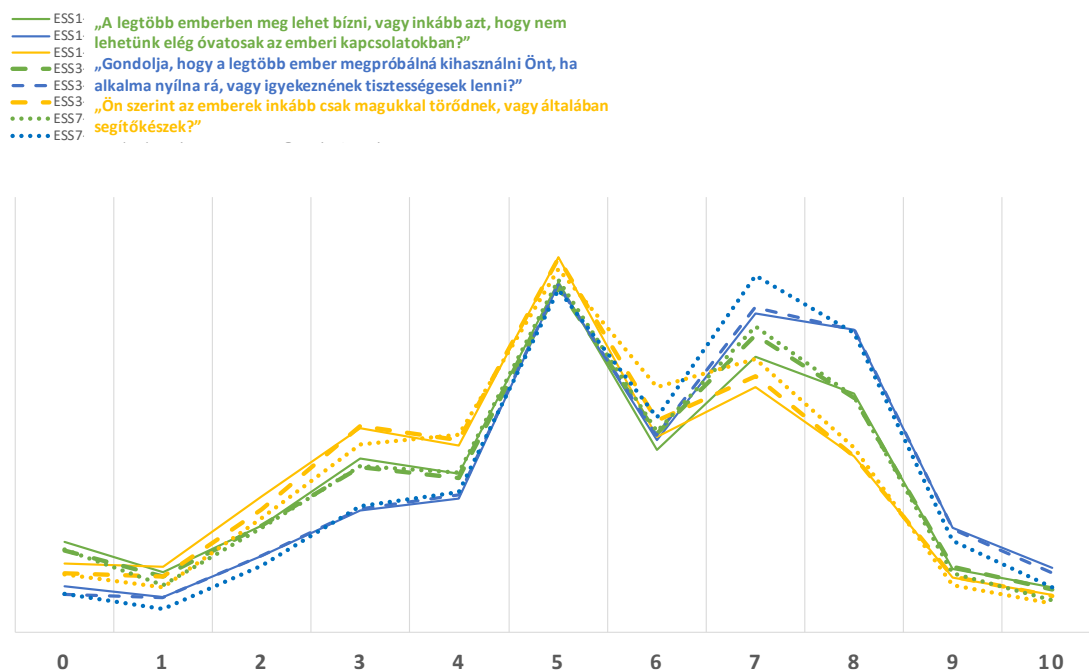
A másik elméleti iskola szerint nem a mélyen és leginkább a múltban gyökerező kultúra, hanem a jelenben működő formális intézmények jellegzetességei, azok minősége, illetve az ezekkel kapcsolatos személyes tapasztalatok vannak leginkább hatással a bizalom szintjére. Miért különösen fontos ez a kérdés? Mindenekelőtt azért, mert – egyszerűen fogalmazva – a magasabb bizalom jobb mint az alacsonyabb bizalom. Aligha kérdés, ha lehetne választani, hogy valaki egy általánosított (azaz nem csak az ismerős személyekre vonatkoztatott) bizalommal teli vagy pedig inkább egy bizalomhiányos közösség tagja akarna lenni, akkor az emberek többsége vélhetően az előzőt választaná. Korábbi kutatások alapján azt is tudhatjuk, hogy a magasabb bizalomszinttel jellemezhető társadalmak sok szempontból élhetőbbek. Ez az állapot tehát a kívánatos, aminek az eléréseért – ideális esetben – érdemes az államnak, kormányzatnak, politikának is lépéseket tennie. Nem mindegy azonban, hogy ez a mélyen gyökerező kulturális értékek makacs stabilitása miatt egy szélmalomharc, rövid távon lehetetlennek tűnő vállalkozás; vagy egy olyan projekt, ahol kisebb-nagyobb, tudatos lépések sorozatán keresztül eljuthatunk oda, hogy jelentős (pozitív) változások következnek be egy társadalom bizalomszintjében.

A bizalom mérésének a kísérletek és az antropológiai vizsgálatok mellett a leggyakoribb formáját a kérdőíves kutatások jelentik. Az általános bizalom szintjének mérésére régóta használt, sztenderd kérdések állnak rendelkezésre. Könyvemben részletesen áttekintettem a bizalom mérésének módszertani problémáit, illetve a korábbi kutatási eredményeket azzal kapcsolatban, hogy a bizalom milyen mérhető összefüggést mutat a gazdasági teljesítménnyel, és a különböző megközelítése milyen ok-okozati irányokat jelölnek ki. Ennek a munkának az elsődleges tanulsága az, hogy a felhasznált adatok, az elemzésbe bevont változók konkrét tartalma, illetve bizonyos előzetes elméleti és ideológiai megfontolások miatt lényegében nincsen konszenzus abban a tekintetben, hogy vajon a társadalmi tőke, és ezen belül a bizalom milyen szerepet játszik a gazdasági fejlődésben. Kilépve a tudományos szóhasználat világából, annyi azért bizonyos, hogy a magasabb szintű bizalom „ártani nem árt”, de társadalmi változóként nem feltétlenül járul hozzá a gazdasági fejlődéshez, illetve az sem egyértelmű, hogy a számottevő gazdasági növekedés automatikusan magasabb bizalomszinttel „jutalmazza” meg a társadalmakat.

Kutatásom egyik fő kérdése volt, hogy vajon a bizalom szintje képes-e össztársadalmi szinten adott idő alatt megváltozni, és mindezek mögött milyen tényezők húzódnak meg.

Az általam elemzett nemzetközi adatbázisok eredményei azt mutatják, hogy a bizalom mértéke aggregált szinten viszonylag nagyfokú stabilitást mutat. Az alábbi ábrán az ESS (European Social Survey) első (2002), harmadik (2006) és hetedik (2014) hulláma során megkérdezettek három bizalommal kapcsolatos kérdésre adott válaszainak megoszlása látható. Jól látható, hogy mindhárom kérdés esetében a mintázat szemmel láthatóan hasonló, továbbá a három hullám adatai között sincsenek jelentősebb eltérések.

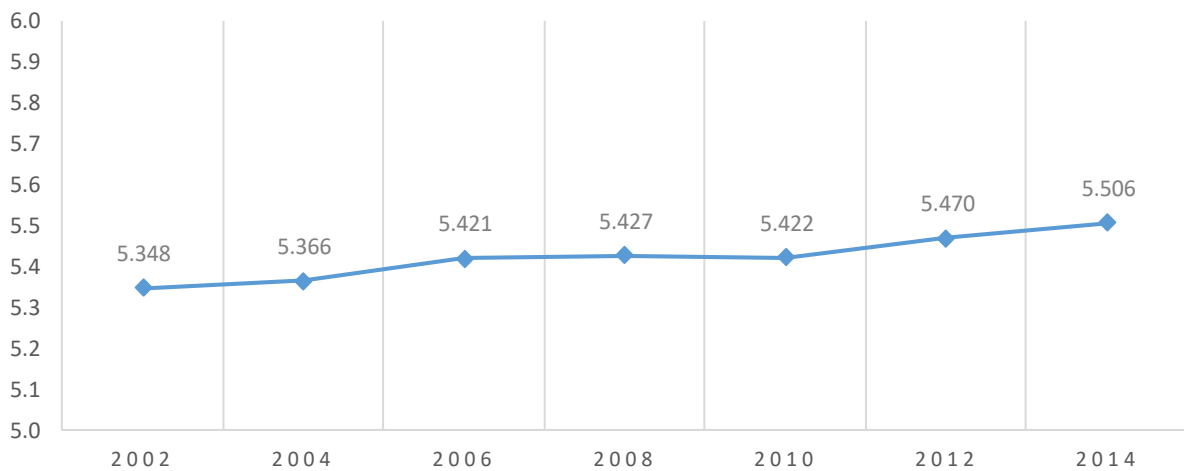
1. ábra
Az általános bizalom mérésére használt kérdések skálaértékeinek megoszlása az ESS 1.,3., és 7. hullámának adatai alapján

„Madártávlatból” tehát a bizalom össz-európai szintje viszonylagos állandóságot mutat. A további elemzéshez létrehoztam egy összevont bizalom-mutatót, amely a három kérdésre adott válaszok átlaga. Összesen 16 olyan európai ország van, amelyek a 2002 és 2014 között lezajlott hét ESS adatfelvétel mindegyikében részt vettek.¹ Az ezekre az országokra számolt aggregált bizalom-index értékei láthatók a következő ábrán. A bizalom hosszú távú trendjeivel kapcsolatban mind a kulturális, mind pedig az intézményi hipotézis annak viszonylagos stabilitását hangsúlyozza, és ezt alátámasztják az ESS adatai is. 2002 és 2014 az európai (pontosabban 16 európai országra vonatkoztatott) össz-bizalom szintje csak kis mértékben változott, a két végpontot tekintve lassú emelkedést láthatunk. A 2002-ben mért 5,35 és a 2014-es 5,50 között ugyan csak 0,15 a különbség, azonban egy több mint 210 ezer ember adatait tartalmazó adatbázis esetében ezek a kis mértékű változások is valós társadalmi folyamatokat jelezhetnek. Ezek az eredmények különösen annak fényében érdekesek, hogy a 2008-ban kezdődő gazdasági válság ebből a makroszintű indikátorból kiindulva nem okozott negatív változást a bizalom összeurópai szintjében.

¹ Ezek az országok a következők: Belgium, Svájc, Németország, Dánia, Spanyolország, Finnország, Franciaország, Nagy Britannia, Magyarország, Írország, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália, Svédország és Szlovénia.

2. ábra
Az általánosított bizalom változása Európában
(összevont bizalom-index alapján)

Tizenhat ország összesített adatai természetesen könnyen elfedhetik az egyes országokban a bizalom szintjében bekövetkezett változásokat. Szintén a bizalom szintjének időbeli stabilitására utal, hogy ezekben az országokban a 2002 és 2014 közötti időszakban a legalacsonyabb és legmagasabb bizalom-index érték közötti különbségek 0,13 és 0,66 között váltakoztak. Érdekes eredmény, hogy a legnagyobb mértékű változás az adatbázisban szereplő három volt kelet-európai szocialista ország (Magyarország, Lengyelország és Szlovénia) esetében volt megfigyelhető, míg legkisebb kilengések az amúgy is „bizalommal teli” Skandináv államokban (Norvégia, Dánia, Svédország) és Svájcban voltak. A bizalom szintjének időbeli „volatilitása” tehát erősen függ a bizalom átlagos mértékétől, ami nyilván nem független az országátlagok belső struktúrájától, szórásától.

Amennyiben nem egy kompozit index változó értékét vizsgáljuk, hanem az eredeti bizalom kérdésekre adott válaszok megoszlásait, úgy szintén bizonyítottnak látszik az összességében stabil, illetve kis mértékben növekvő (16 országra számolt) össz-európai bizalom-szint. A három bizalom-kérdésre külön-külön is kiszámolva az egyes adatfelvételi hullámok átlagát látható, hogy a mindhárom esetben a legnagyobb és legkisebb értékek közötti eltérések 0,12 és 0,26 között változnak.

1. táblázat
Bizalom-index értéke 16 ESS országban 2002-ben, 2006-ban és 2014-ben
(0-10 fokú skála átlagos értékei)

0-10 közötti skála átlagértékei	ESS R1 2002	ESS R2 2004	ESS R3 2006	ESS R4 2008	ESS R5 2010	ESS R6 2012	ESS R7 2014	Különbség (max-min)
„A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban?”	5.19	5.23	5.27	5.25	5.22	5.29	5.31	0.12
„Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni?”	5.85	5.83	5.88	5.91	5.86	5.91	5.95	0.12
„Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?”	4.99	5.03	5.1	5.11	5.17	5.21	5.25	0.26

Egy 0-10 sokú skálán az 5-nél magasabb értékek jelzik a pozitív válaszokat. Nyilvánvalóan egy 6-os és egy 10-es érték nem ugyanazt jelenti, azonban ezeket az értékeket választókat összességében a „bízók” csoportjába tartozónak tekinthetjük. Ezeknek az embereknek a teljes, tizenhat országos mintára kiszámolt aránya is alátámasztja a korábbi eredményeket: a bizalom szintje nagyfokú stabilitást mutat, azaz nincsenek jelentősebb kilengések, továbbá az adatok egy lassú növekedést is jeleznek, hiszen 2002-höz képest 3-6 százalékkal nőtt a bizalommal kapcsolatos kérdésekre inkább pozitív választ adók aránya.

2. táblázat
A „bízók” aránya 16 ESS országban 2002-ben, 2006-ban és 2014-ben
(0-10 fokú skálán 5-nél magasabb értéket választók)

0-10 közötti skála átlagértékei	ESS R1 2002	ESS R2 2004	ESS R3 2006	ESS R4 2008	ESS R5 2010	ESS R6 2012	ESS R7 2014	Különbség (max-min)
„A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban?”	45.3%	46.1%	47.2%	46.4%	46.3%	48.2%	48.1%	2.9%
„Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni?”	56.2%	55.9%	57.0%	57.6%	56.8%	58.5%	59.5%	3.6%
„Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?”	40.4%	41.3%	42.0%	42.8%	43.7%	45.2%	46.4%	6.0%

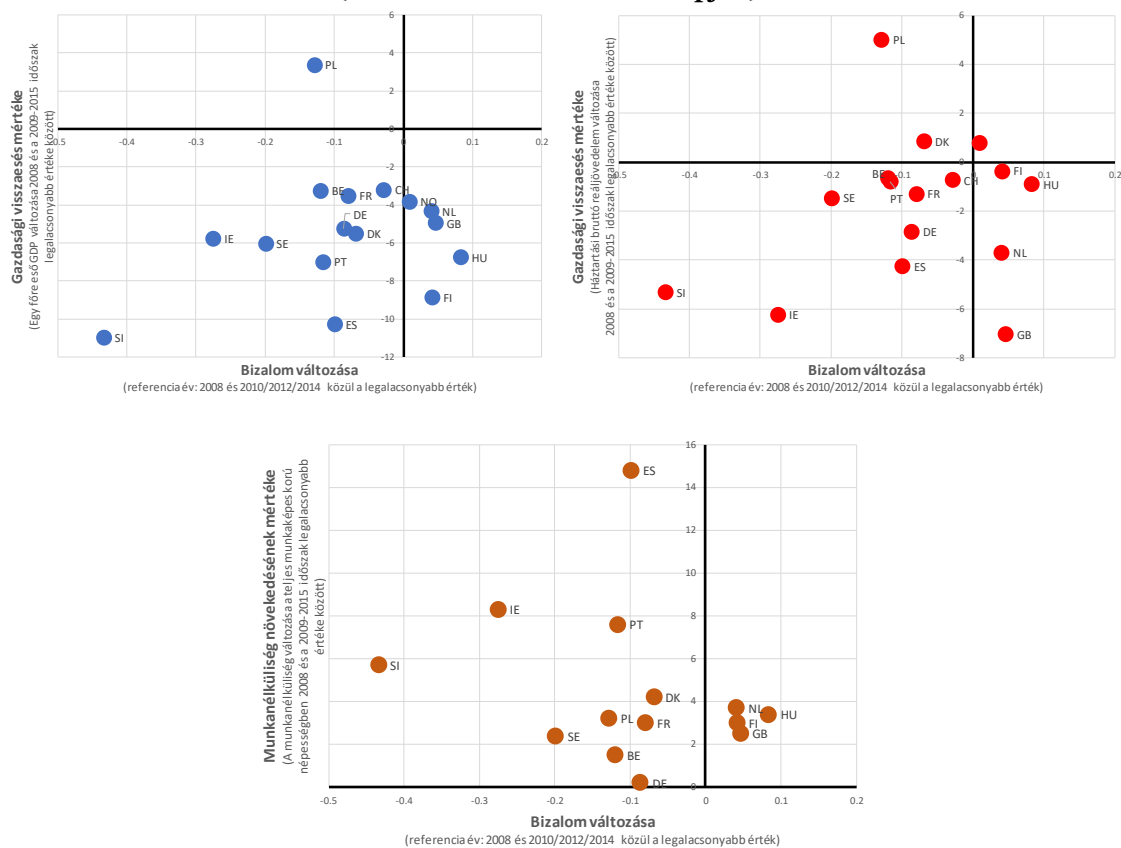
A következő kérdés, hogy vajon milyen országszintű trendek húzódnak meg az európai lassú és alig észrevehető bizalom-növekedés mögött? Mint ismert, a 2008-tól kezdődő gazdasági válság az általános negatív hatások ellenére nem azonos mértékben érintette a különböző európai országokat. A gazdaságok teljesítménye eltérő mértékben esett vissza, ami a munkanélküliség növekedésének mértékében és a háztartások jövedelmének változásában is eltérő következményekkel járt. Témánk szempontjából azonban kérdés, hogy ez milyen összefüggést mutat a bizalom szintjének esetleges megváltozásával, azaz van-e statisztikai értelemben kimutatható hatása az emberek hétköznapjaiban megjelenő egzisztenciális nehézségeknek arra, hogy vajon mit gondolnak a bizalomról. Ennek érdekében három makrogazdasági mutatót, illetve a bizalom-indexnek a 2008-as referenciaévhez viszonyított változásait vizsgáltam. Mivel a válság kezdete nagyjából azonos volt a különböző országokban, ugyanakkor a negatív folyamatok időben eltérően éreztethették a hatásaikat, az összehasonlítás másik időpontja országonként eltérő lehet. Az elemzésbe bevont három gazdasági mutatót így a következőképpen határoztam meg: (1) az egy főre jutó GDP százalékos változása 2008 és a 2009-2014 közötti időszak legalacsonyabb értéke között, (2) a háztartások reáljövedelmének változása 2008 és a 2009-2014 közötti időszak legalacsonyabb értéke között, továbbá a (3) munkanélküliségi ráta százalékpontos változása 2008 és a 2009-2014-es időszak legmagasabb értéke között. A bizalom esetében hasonlóan dinamikus megközelítést alkalmaztam: itt is a 2008-as évet tekintetem kiindulópontnak, és ennek eltérést számoltam ki a 2009-2014-es időszak legalacsonyabb bizalom-szint értékéhez képest.

Az eredmények azt mutatják, hogy a gazdasági környezetben bekövetkező rövid távú hatások nem befolyásolják egy ország összesített bizalom-szintjét. 2008-at követően a vizsgált 16 ország esetében nem látszik olyan ok-okozati összefüggés, amely érdemben magyarázná a bizalom változásait. Spanyolországban például 2008 és 2013 között több mint 10%-kal esett az egy főre jutó bruttó nemzeti össztermék, a bizalom szintje ugyanakkor nem változott. A másik példa lehet Magyarország, ahol a gazdasági

viisszaesés mértéke közel 7%-os volt 2008-2009 között, majd pedig csak 2013-ban érte el a gazdaság teljesítménye a 2008-as szintet, mégis, a bizalom-index értéke 2008-hoz képest jelentősen nőtt 2010-ben és 2012-ben is, majd pedig 2014-re ismét a 2008-as szint közelébe esett vissza. A bizalom változása tehát inkább ellentétes irányú volt a gazdasági folyamatokkal. Lengyelország példája is figyelemreméltó, ugyanis a lengyel gazdaság a válságot követő években is folyamatosan nőtt, sőt, nem csak az egy főre jutó GDP, hanem a háztartások jövedelme is. És bár a munkanélküliség a 2008-as 7,1%-ról 2013-ra 10,3%-ra nőtt, a bizalom szintje sem ennek, sem pedig a javuló makrogazdasági mutatók hatására nem változott érdemben.

Ez itt bemutatott eredmények tehát azt jelzik, hogy rövid távú hatásait tekintve a társadalmi bizalom mértéke független a makrogazdasági folyamatoktól. Nem állíthatjuk tehát, hogy a gazdasági visszaesés egyértelműen negatívan, míg egy prosperáló időszak pozitívan hat a társadalmi össz-bizalom szintjére.

3. ábra
Az általánosított bizalom változása Európában*
(összevont bizalom-index alapján)**

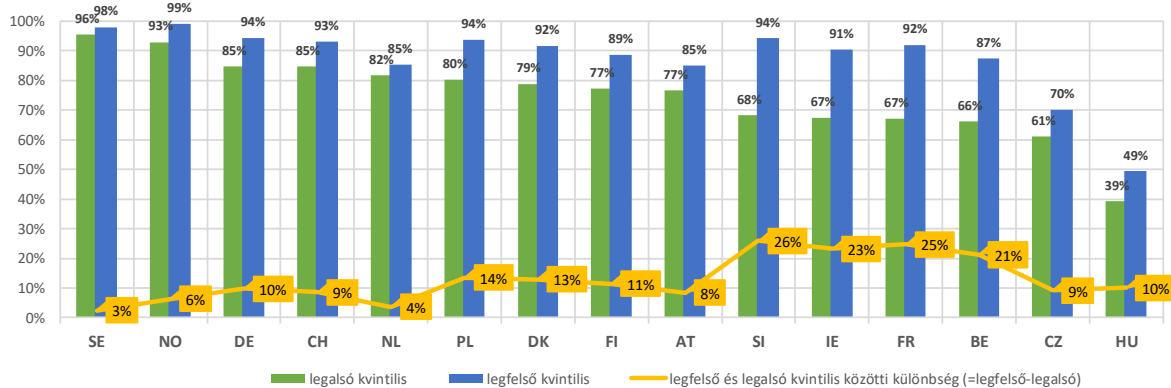
A könyv a bizalom előzőekben bemutatott összefüggései mellett további elemzéseket tartalmaz ebben a témában. A hosszabb idősorok elemzéséhez felhasználtam az ISSP és a WVS/EVS kutatások elmúlt három és fél évtizedének adatbázisait is. Ezek alapján szintén az látható, hogy a társadalmi bizalom szintje – ellentétben az intézményi bizalommal – a kisebb kilengések ellenére nagyfokú stabilitást mutat.

A „bezáródó” magyar társadalom attitűdjei

Az ESS 7. hulláma külön kérdésblokkot tartalmazott a migrációval, és általában az idegenek elfogadásával kapcsolatban. A téma a versenyképesség szempontjából is fontos, hiszen kutatások sora bizonyítja, hogy egy zárt, magába forduló társadalom hosszabb távon nem lehet sikeres, a bezárkózásra „hajlamosító” értékek pedig a társadalom belső működésére is kihatnak. A Messing Verával közösen e témában írt tanulmányunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy miért vált a magyar társadalom európai összehasonlításban is különösen bezárkózóvá. (Messing, Ságvári 2016) Az okok keresésében két kérdésre fókuszáltunk. Részben amellet érveltünk, hogy nem önmagában a szegénység, vagy a jólét hiánya teszi a mássággal kapcsolatban elutasítóvá a magyar társadalmat, hanem az, hogy egyedülállóan magas annak a társadalmi csoportnak az aránya, akiket közlelről fenyeget a lecsúszás veszélye, akik folyamatosan azért küzdenek, hogy a nagyon gyenge alsó-középosztálybeli pozícióikat megőrizték. E mindennapos bizonytalanság és fenyegetettség pedig fontos szerepet játszhat a bezárkózni és kirekeszteni vágyó attitűd terjedésében. Másrészt pedig a magyar oktatási rendszer évtizedek óta jellemző sajátosságaiban kerestük a magyarázatot: az oktatás szelektív jellege, és az ennek következtében létrejövő homogén iskolai környezet; a demokratikus normák hiánya az iskolában; az erőteljes és állandó versenyhelyzetre építő iskolai módszerek. Ezek mind az el nem fogadásra és a másság elutasítására szocializálják már nagyon korai életkortól fogva az későbbi felnőtteket.

4. ábra

Az el- és befogadók aránya* a legalsó jövedelmi ötödben, illetve a legalsó és legfelső jövedelmi ötöd közötti különbség (százalékpontban)

* Azok aránya, akik egyetlen vizsgált társadalmi csoport beengedésével kapcsolatban sem választanák a mérlegelég nélküli elutasítást.

Az elemzés egyik elemeként az objektív és a szubjektív anyagi helyzetnek az idegenellenességre gyakorolt hatását külön-külön vizsgáltuk. Az ESS adatbázisában 2016 nyarán elérhető országokban a lakosság (háztartási jövedelem szerinti) legalsó és legfelső 20%-át összehasonlítva az utóbbi csoport tagjai az inkább elfogadók. Országoként azonban igen nagy eltéréseket mutattak az adatok: azokban az országokban, ahol az emberek döntő többsége a nem elutasítók csoportjába tartozott, ott a jövedelmi kvintilisek által definiált „gazdagok” és a „szegények” csoportjai között kisebb volt az elutasítás mértékének különbsége (pl. Svédország, Norvégia, Németország). A kevésbé elfogadó országokban ezek a különbségek már jóval nagyobbak voltak (pl. Szlovénia, Írország, Franciaország, Belgium). A magyar adatok

annyiban tértek el az általános trendtől, hogyan nálunk a nagyon alacsony arányú elfogadás a két szélső jövedelmi csoportra univerzálisan jellemző volt: a legfelső és a legalsó jövedelmi ötöd között csak 10 százalékpont a különbség. Mint azt a fenti ábra is mutatja, a magyarok leggazdagabb 20%-a bármely másik ország legszegényebb 20%-nál is elutasítóbb.

A konkrét jövedelem alapján meghatározott társadalmi státusz természetesen nem veszi figyelembe a szubjektív, pszichológiai tényezőt: a lecsúszástól való félelmet. Ezért egy viszonylag egyszerű csoportosítást hoztunk létre, amely a szubjektív jövedelmi helyzet, továbbá a gyermek, illetve kamaszkorban megélt súlyos anyagi depriváció együttes elemzése alapján különítette el a „felemelkedők”, illetve a „lecsúszók” egymással ellentétes társadalmi helyzetű csoportjait. Az eredmények azt mutatták, hogy Magyarországon a két korosztályban ellentétes irányú tendenciák érvényesülnek. A fiatalabb csoportban élesen elváltak egymástól a felemelkedők és a lecsúszók befogadással kapcsolatos attitűdjei. Ebben a korcsoportban 29 százalékpontos - nemzetközi összehasonlításban a legnagyobb mértékű - különbség volt a befogadók arányát tekintve. A korábbi státuszához képest visszaesést megélt, anyagi nehézségek között élők a 15 vizsgált ország közül egyértelműen a legkevésbé befogadók. Ugyanakkor az idősebb korosztályban a két státusz-csoport közötti különbség már jóval kevésbé mutatható ki: a különbség 11%, viszont az itt lévő lecsúszó rétegek még a fiatalabbaknál is inkább elutasítóak az idegenekkel szemben. Ezek az eredmények tehát azt a hipotézisünket támasztották alá, mely szerint Magyarországon a korábbi – rendszerváltás előtti, alatti – társadalmi státuszukat elvesztő, anyagi lecsúszástól féltő és emiatt frusztrált emberek az idegenekkel szembeni elutasító és bezárkózó attitűdök fő hordozói.

Az értékek és attitűdök mérésének validitás-vizsgálata

Az ESS nemzetközi összehasonlító kutatás egyik magyarországi koordinátoraként 2012 óta testközelből tapasztalhattam meg az érték- és attitűdkutatások módszertani nehézségeit. Ezek a problémák közvetlenül a saját kutatási témámat is érintették. Az egyre szaporodó kérdések és dilemmák megválaszolására, illetve eldöntésére Messing Vera és Simon Dávid szerzőtársaimmal egy olyan vegyes módszertanú vizsgálatot végeztünk el, amelynek során az ESS hatodik hullám demokrácia blokk kérdéseinek validitását vizsgáltuk. (Messing, Ságvári, Simon 2015) Az volt a feltevésünk, hogy az egyes kérdések mögött meghúzódó elméleti konstrukciók, az eltérő világképek és domináns narratívák függvényében változó lehet, hogy egy-egy országban, de akár országon belül különböző társadalmi csoportok mit is értenek az állítások háttérében meghúzódó komplex kérdéskörből. Az alapos előkészítés és módszertani precizitás ellenére a kérdések nem mindig azonos fogalmi, kognitív struktúrákra kérdeznek rá. Ez különösen problémás volt az olyan, történetileg meghatározott komplex fogalmak és azzal kapcsolatos vélemények és attitűdök kapcsán, mint amilyen a demokrácia. Az elemzés során ezért komplex statisztikai eljárásokkal mértük az ESS-ben található demokrácia kérdésblokkra adott válaszok konzisztenciáját, illetve az értelmezési nehézségre utaló válaszhiányok mintázatait. Ezt kiegészítendő, fókuszcsoportos kutatást is végeztünk, mely során az egyes kérdések értelmezését, illetve az azzal kapcsolatos nehézségeket boncolgattuk.

Az elemzésből megjelent tanulmányunk fontos tanulsága, hogy az elméleti koncepcióalkotástól a konkrét módszertani megvalósításig terjedő gondos nemzetközi és hazai előkészítő munka ellenére is lehetnek problémák egy kérdőívvel. Az általunk vizsgált kérdésblokkban több olyan elem (fogalom, jelenség) található, amelyek mögött ugyan jól felépített, a nemzetközi tudományos életben széles körben elfogadott elméleti koncepciók állnak, ezek azonban a hazai környezetben mégsem „jöttek át”. Úgy véltük, hogy vannak olyan témák a demokrácia alapvető részelemeihez és ezek megítéléséhez, sőt, általában az értékekhez kapcsolódóan, ahol az adott közösség társadalmi és politikai kultúrája nagyban meghatározza azt, hogy ki milyen konkrét tartalmat társít bizonyos – elsősre egyértelműnek és univerzálisnak gondolt – fogalmakhoz. Különösen igaz lehet ez egy olyan téma, mint a demokrácia megítélésének esetében, ahol Európán belül is nagyon eltérő hagyományokkal és értékekkel rendelkező országok találhatóak. Így korántsem állíthatjuk teljes bizonyossággal azt, hogy azonos kérdésre adott válaszok az Egyesült Királyságban, Svédországban, Portugáliában, Görögországban vagy éppen Magyarországon ugyanarra a jelenségre vonatkoznak, azaz lehetnek kétségeink, hogy van-e lehetőségünk arra, hogy ezeket különösebb aggodalom nélkül közvetlenül összehasonlítsuk. Az eredményeink tehát azt mutatták, hogy a megbízhatóság, érvényesség és nemzetközi összehasonlíthatóság tekintetében még az olyan komoly európai apparátussal rendelkező kutatások, mint az ESS esetében is ajánlatos az óvatosság és a megfontoltság az adatok elemzésében és interpretálásában.

A nyelv hatása a gazdasági viselkedésre

Végezetül, kutatásom eredetileg nem tervezett része az értékekkel kapcsolatban az alább részletezett metafora-kutatás volt. A módszer elméleti háttérében az a feltételezés húzódik meg, mely szerint a nyelv hatással van az emberek gondolkodására. Ez a gondolat a nyelvészet, a filozófia és a pszichológia területén hosszú múltra tekint vissza, azonban a szociológia és még inkább a survey típusú módszerek világában mindezidáig (tudomásom szerint) nem igazán alkalmazták. A témában az egyik legismertebb a Sapir-Whorf hipotézis, amely kétféle feltételezéssel él. (Whorf, 1956) Az egyértelmű oksági kapcsolatot feltételező nyelvi determinizmus szerint a nyelv egyértelműen meghatározza a gondolkodást. Ezt az erős állítást a nyelvészek alapvetően elutasítják, de az 1970-es évektől kezdődően az antropológiai kutatások, majd később a kognitív nyelvészet világában elfogadottá vált az SW hipotézis megengedőbb formája. E szerint a nyelv nem meghatározza, hanem inkább (csak) befolyásolja a gondolkodást. Ma már e két fogalom kapcsolatának jelentős irodalma van, és ezen belül külön kutatási irányt jelent a nyelv gazdasági viselkedésre gyakorolt hatásának vizsgálata. Ennek egyik legismertebb és leginkább vitatott munkája M. Keith Chen nevéhez fűződik, aki az egyes nyelvek jelen- és jövőidő kifejezésére szolgáló nyelvtani sajátosságait vizsgálta abból a szempontból, hogy azok hogyan hatnak a hosszútávú, jövőre vonatkozó viselkedésekre, így többek között a megtakarítási hajlandóságra, mint gazdasági értékválasztásra és viselkedésre. (Chen, 2013) Hipotézise szerint azokban a nyelvi kultúrákban, ahol a nyelvtani szabályok szerint élesen el kell egymástól választani jelent és jövőt, ott ez az emberek gondolkodására is hatással van: a jövőt távolabbinak érezzük. Ennek pedig gyakorlati következménye van a megtakarítási hajlandóságára: az emberek kevésbé lesznek hajlamosak félretenni. Sőt, a „jövőtlen” nyelveket beszélők a megtakarításon kívül több

más, hosszú távú, jövőbeli következményekkel bíró viselkedésre is inkább hajlandóak: ilyen például a dohányzás, fogamzásgátlás, testedzés.

Az ilyen típusú vizsgálatokat Licht és szerzőtársai egy további érdekes szemponttal egészítették ki. (Licht, Goldschmidt, & Schwartz, 2007) A személyes névmások használatára vonatkozó szabályok alapján a nyelvek két csoportba oszthatók. Az elsőbe azok tartoznak, amelyeknél szükséges az „én” vagy a „te” névmás használata, míg a másik csoportnál ez elhagyható. A szerzők úgy érvelnek, hogy ahol a személy megjelölésére mindenképpen szükség van, ott ez erősíti az autonómiát mint kulturális érték-preferenciát. A másik esetben viszont az egyén sokkal jobban feloldódik „elmosódik”, aminek következménye egy nagyobb fokú beágyazottság, az autonómia és az individualizmus kisebb mértéke.

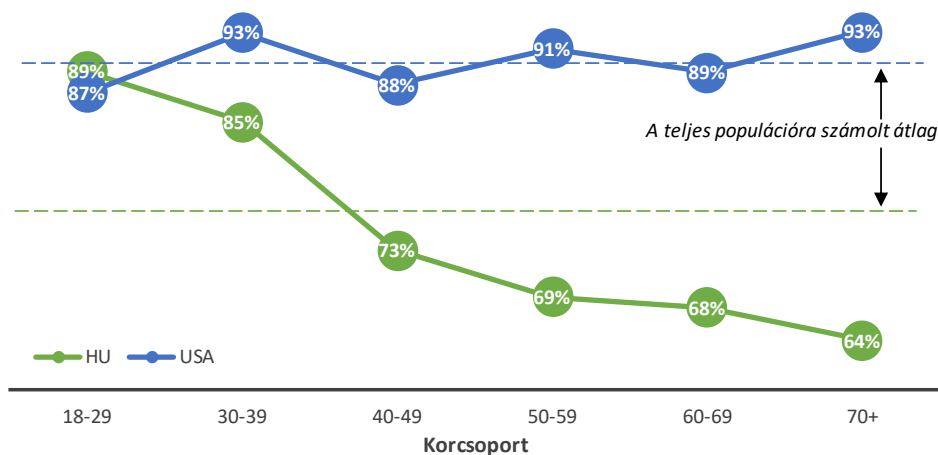
Erre a nyelvészeti kutatási irányra és a saját szociológiai ismereteimre, illetve módszertani tapasztalataimra alapozva készítettem Benczes Réka nyelvessel (a Monash University, Melbourne és a Corvinus Egyetem oktatója) egy olyan vizsgálatot, amelyben az étellel kapcsolatos metaforákat vizsgáltuk a magyar fiatalok, illetve a magyar lakosság körében. (Benczes, Ságvári 2017a, 2017b, 2017c)

Ennek kutatásnak a közvetlen előzménye a projekt keretében elkészült könyv (kézirat) 4. fejezete volt, ahol röviden áttekintettem a „magyar jellemmel” kapcsolatos 19-20. századi nemzetkarakterológiai írások legfőbb tanulságait. A fókuszcsoportos tapasztalataim alapján ezek a sémák a mai fiatal generációkban is tovább élni látszanak, és ennek egyik elsődleges közvetítője a nyelvünk. Így annak feltérképezése, hogy milyen nyelvi sémákban (korlátok között) gondolkodunk bizonyos alapvető értékekkel kapcsolatban izgalmas, új távlatokat nyithat meg a klasszikus érték- és attitűdkutatások számára is. Az általunk elvégzett vizsgálatban survey módszerrel két különböző mintán vizsgáltuk a megkérdezettek étellel kapcsolatos metaforáit. Az egyik minta a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat (NGYSZ) számára készült médiahasználatot vizsgáló kutatásból származik. (A kutatáshoz használt kérdőívbe lehetőségünk volt két extra kérdést betenni), míg a másik a TÁRKI 2016 őszi lebonyolított omnibusz kutatásából.) Ezeket a kvantitatív kutatásokat kvalitatív értelmező-kutatásokkal (fókuszcsoportokkal) egészítettem ki. A vizsgálatunk során részletesen elemeztük azokat a tényezőket, amelyek meghatározták azt, hogy valaki tudott-e (akart-e) érvényes metaforát alkotni, továbbá a sikeresen azonosított leggyakoribb metaforák előfordulását befolyásoló demográfiai és egyéb változók szerepét. Eredményeinket korábbi amerikai és magyar kutatások eredményeivel próbáltuk összehasonlítani. Kiinduló hipotézisünk az volt, hogy a magyar fiatalok metaforáikban a globális (amerikai) kulturális hatások miatt közelebb kerülnek a domináns amerikai konceptualizációkhoz. (Ilyen például a játék, szórakozás, az egyéni sors aktív irányítása, stb.) Az elemzésünk megalapozásához felhasználtuk a World Values Survey magyar és amerikai adatait is, amelyben a boldogsággal és az étellel való általános elégedettséget mérték. Az alábbi két ábrán látható², hogy a 2009-ben mért magyar és 2011-es amerikai válaszok meglehetősen különböző képet mutatnak ezzel kapcsolatban. A magukat boldognak vallók százalékos aránya alapvetően ugyanakkora Magyarországon, illetve az USA-ban a 18 és 29 év közti korosztályban (87, illetve 89%), és az étellel való általános elégedettség is nagyjából azonos mértékű (csupán 0,5%-os az eltérés). Mindazonáltal miközben az amerikai adat rendkívül stabil és egyenes

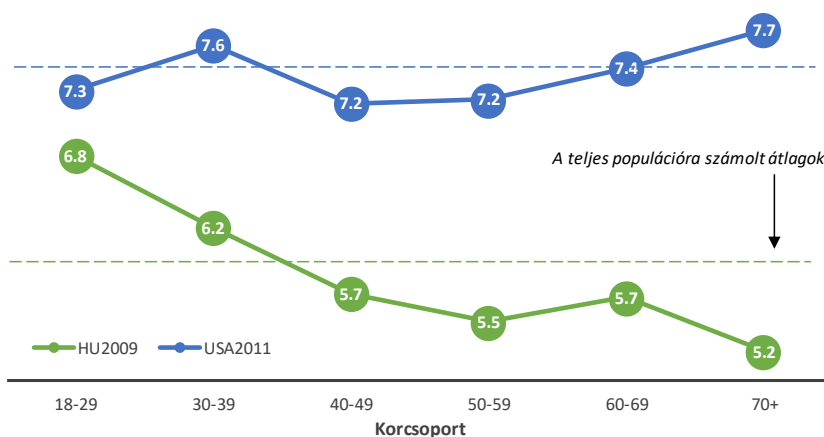
² Az adatok forrása: World Values Survey, 5. hullám (Magyarország: 2009; USA: 2011).

tendenciát mutat, amelyben a boldogság és az élettel való elégedettség minden korcsoportban változatlan marad, a magyar adatok eltérő trendet mutatnak, hiszen az idősebb korcsoportokban az életkor előrehaladtával lényegében folyamatosan csökken. Ennek eredményeként, az ötven feletti korcsoportban a két nemzet már nagyon különböző mintát mutat, amely bizonyos fókig alátámasztja Kövecses megállapításait (2005) a negatívabb magyar gondolkodásmódról, szemben az amerikaiak pozitívabb hozzáállásával. Mégis a WVS-eredmények felhívják a figyelmet a fiatalabb generációknál meglévő rendkívül hasonló trendekre (amelynek okai még megmagyarázandóak). Mindazonáltal az idősebb generációk negatívabb szemléletmódja mind időszakos, mind korcsoportos hatásokkal magyarázható, azaz a jelenlegi negatív tapasztalatokkal (gazdasági nehézségek és társadalmi izoláltság), illetve a szocializmus időszaka alatt eltöltött fiatal felnőttkor szocializációjának hatásával.³

5. ábra
Azok százalékos aránya, akik magukat „nagyon”, illetve „inkább” boldognak tartják

6. ábra
Az élettel való általános elégedettség 1-10-es skálán;
1: teljesen elégedetlen; 10: teljesen elégedett

³ Az ötven év feletti résztvevők 1960 előtt születtek, ami azt jelenti, hogy legalább az életük felét a szocialista rendszerben töltötték el.

Az alábbi táblázat a „TOP10” magyar metafora sorrendjét mutatja a két almintában.

4. táblázat
Az összevont metaforák megoszlása

A 10-10 leggyakoribb metafora a fiatalok (NGYSZ médiakutatás) és a teljes népesség (TÁRKI Omnibusz) körében		
No.	Fiatalok	Teljes népesség
1	játék	hullámvasút
2	étel	küzdelem/harc
3	utazás	játék
4	kihívás	kaland
5	növény	kihívás
6	hullámvasút	taposómalom
7	állat	utazás
8	film	színház
9	lehetőség	sütemény
10	kaland	ajándék

Általánosságban azt állapíthatjuk meg, hogy a 2015-ben megismert metaforákból a korábbi kutatásokhoz képest egy kevésbé negatív gondolkodásmód sejlik fel nem csak a fiatalok, hanem a teljes népesség körében is. Fontos azonban kiemelni a küzdelem/harc metafora egyértelműen dobogós helyét a teljes népességben, míg ez a fiatalok TOP10-es listáján nem jelenik meg. Az optimizmus gyakran visszatérő eleme volt a válaszoknak, ami World Values Survey eredményeivel összhangban arra utal, hogy a magyar fiatalok többnyire pozitív életszemlélettel jellemezhetőek. Az élet amerikai angolban megfigyelt konceptualizálása felé való határozott, az adataink alapján visszaigazolt elmozdulásként értékelhetjük a JÁTÉK és UTAZÁS metaforák népszerűségét, illetve a FILM metafora megjelenését. Ez utóbbi fejlemény jelentőségét külön is hangsúlyozzuk, hiszen erre leginkább az amerikai kultúra központi metaforájaként tekinthetünk, ami azonban egyre inkább megjelenik a magyar gondolkodásmódban is.

A kutatómunka folytatása

A kutatásom a projekt hivatalos lezárásával nem ér(t) véget. A már publikálásra elfogadott, illetve bírálat alatt lévő tanulmányok megjelenése mellett az elkészült kézirat könyv formájában való megjelentetését meg kívánom kezdeni. (Kiadó, lektor, stb. megkeresése, felkérése)

A megkezdett metafora-kutatás folytatásaként 2016 márciusában az index.hu-val való együttműködésben egy online kérdőív fog megjelenni a portál felületén, amelynek célja, hogy a survey típusú adatokból rendelkezésre álló 1000-2000 fős minták mellett ennél jóval nagyobb corpus-on lehessen elemezni a metaforák értékekhez való kapcsolódását.

A kutatáshoz kapcsolódó egyéb megjelenések, teljesítések

A kutatás eredményeiről 2015 decemberében Friderikusz Sándorral beszélgettem egy fél órás interjúban. Az interjú megtekinthető az alábbi linken:

Friderikusz Most, ATV, 2015.12.16

<http://www.atv.hu/videok/video-20151217-friderikusz-1-resz-2015-12-16>

Az Indiana University-n 2015 áprilisában egy több órás workshop-ot tartottam a nemzeti identitás és értékek témájában. Ehhez egy előzetes rövid interjú/dokumentumfilmet készítettem az egyetem diákjainak részvételével. A film megtekinthető az alábbi linken:

Ságvári Bence (2015) Exploring national identities.

<https://www.youtube.com/watch?v=t7CJJolMD5A>

Az Indiana University-n a 2014/15-ös tanév tavasz szemeszterében *Citizens' Attitudes and Behaviors in Europe* címmel tartottam egy olyan kurzust, amely a fő tematikai fókuszában, az óra keretében feldolgozott irodalmakban, illetve a diákok saját adatelemzéseikhez kapcsolódóan aktívan épített a kutatásra.

Publikációk

SÁGVÁRI,B. (2016) **Érték-körkép. A társadalmi kultúra gazdasági vetületei.**
Kézirat

BENCZES, R., SÁGVÁRI,B. (2017c) **Life is a box of chocolates? Metaphorical conceptualizations of life among Hungarian teenagers and adults.**
Hungarian Cultural Studies (várható leadás 2017 április)

BENCZES, R., SÁGVÁRI,B. (2017b) **Where metaphors really come from: Social factors as contextual influence in metaphorical conceptualizations of life.**
Cognitive Linguistics (közlésre elfogadva, utolsó review-kör alatt) (impakt faktor: 1.527)

BENCZES, R., SÁGVÁRI,B. (2017a) **A metaforák eredetéről. Az élet metaforikus konceptualizálására ható társadalmi tényezők** (kézirat, publikálásra előkészítve)

MESSING, V., SÁGVÁRI B. (2016) **„Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk”. A magyarországi idegenellenesség okairól***In* Kisebbség, többség, többszörösség (szerk. Takács Judit – P.Tóth Tamás) Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

MESSING, V., SÁGVÁRI B. (2016) **„Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk”. A magyarországi idegenellenesség okairól. (As we relate to others reflects the way we are. The causes of xenophobia in Hungary.)** socio.hu 2016/2

MESSING, V., SÁGVÁRI, B., SIMON, D. (2014) **“Vajon mire gondoltam?” A demokráciával kapcsolatos attitűdök értelmezési bizonytalanságairól.** socio.hu 2014/4

SÁGVÁRI B. (2012) **Az átmenetek kora? – A magyar fiatalok társadalomképéről.** (*The age of transitions? – On the social image of Hungarian youth*) In Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon (edited by I. Kovách, Cs. Dupcsik, T. P. Tóth, J. Takács) MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, Budapest – p. 63-83.⁴

Értékek, értékutatások. 1972 és 2016 között megjelent források és feldolgozások. A téma válogatott irodalma

⁴ A könyv, amelyben a tanulmány megtalálható a kutatás kezdete után nem sokkal jelent meg. A szerző figyelmetlenségéből sajnos a könyben nem került feltüntetésre az OTKA támogatás.

Konferencia és egyéb előadások

A brighter side of life: The role of social context in metaphorical conceptualizations. 14th International Cognitive Linguistics Conference (ICLC-14), 2017. július 10-14, Tartu, Észtország (elfogadott absztrakt, Benczes Rékával közös előadás)

Where metaphors really come from Social factors as contextual influence in metaphorical conceptualizations of life. Jour fixe rendezvény, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2016. november 24.

A bizalom változó mintázatai Magyarországon és Európában a válság előtt és után. Hol van Magyarország az európai társadalmak térképén? (Magyar Tudomány Ünnepe konferenciasorozat keretében) MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2016. november 17.

Disruptions in space and time: mapping generational value differences across Europe. 3rd ESS Conference, Lausanne, Switzerland, 13-15 July 2016

A bizalmatlanság kultúrája a magyar fiatalok körében. "A bizonytalanság szociológiája" konferencia (Magyar Szociológiai Társaság éves konferenciája), 2015. november 20., Budapest

Divergent patterns of trust in East-Central Europe. The case of youth in Hungary. ESA 12th Conference - Differences, Inequalities and Sociological Imagination, Prague, 25-28 August 2015

How ideas fly over the Ocean. A brief history of the ideas on creative class and creative city in Hungary. 33rd Ránki Chair Conference, Indiana University, Bloomington, 2015. március 29.

Understanding and Evaluations of Democracy in Europe and in Hungary. The Challenge of Measuring an Abstract Concept Across Countries. The Politics, Economy, and Culture Workshop (PEC), Indiana University, Department of Sociology, 2015. március 27.

Emerging new trends of bloc-thinking? Economic values and trust in Europe. 2015 ACES Central Eurasian Studies Conference, 2015. március 7., Indiana University, Bloomington

Survey and Analysis In 'Babel'. A Practical Introduction to the European Social Survey (ESS). SSRC Workshop in Methods (WIM), Indiana University, Bloomington, February 20, 2014

„Bezzeg a mi időnkben még...” Kortól független morális pánik, avagy valóban a vesztébe rohan a világ? Előadás 'A média hatása a gyermekekre és fiatalokra' konferencián, 2014 május 12., Sapientia Egyetem, Csíkszereda, Romania

"Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?" A magyar fiatalok (és nem csak fiatalok) gazdasághoz kapcsolódó értékeiről, "A jövő generációinak pénzügyei" konferencia, 2013. május 23. O.K. Központ, Budapest, 2013

Mobility under pressure. Value perspectives of youth in Hungary. Előadás a Building Tomorrow's Europe konferencián, World Congress Center, Bonn, Németország, 2013. május 8.

Emerging new trends of bloc-thinking? Economic values and trust in Europe. EU Impacts on CEE Countries: Law, Politics, Economy and Society. Winter Seminarium, Széchenyi István Egyetem, Győr, 2013. március 6.

Irodalom

- Chen, M. K. (2013). The Effect of Language on Economic Behavior: Evidence from Savings Rates, Health Behaviors, and Retirement Assets. *American Economic Review*, 103(2), 690-731. doi:10.1257/aer.103.2.690
- Licht, A. N., Goldschmidt, C., & Schwartz, S. H. (2007). Culture rules: The foundations of the rule of law and other norms of governance. *Journal of Comparative Economics*, 35(4), 659-688. doi:10.1016/j.jce.2007.09.001
- Nannestad, P., Svendsen, G. T., Dinesen, P. T., & Sønderskov, K. M. (2013). Do Institutions or Culture Determine the Level of Social Trust? The Natural Experiment of Migration from Non-western to Western Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40(4), 544-565. doi:10.1080/1369183x.2013.830499
- Whorf, B. L. (1956). *Language, thought, and reality; selected writings*. Cambridge: Technology Press of Massachusetts Institute of Technology.